

PAPER DETAILS

TITLE: Tuvacada çokluk anlami veren sözcükler ile bu sözcüklerin kullanım özellikleri

AUTHORS: Fatos KARADAG TOPRAK

PAGES: 187-198

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1808495>

13. Tuvacada çokluk anlamı veren sözcükler ile bu sözcüklerin kullanım özellikleri

Fatoş KARADAĞ TOPRAK¹

APA: Karadağ Toprak, F. (2021). Tuvacada çokluk anlamı veren sözcükler ile bu sözcüklerin kullanım özellikleri. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (23), 187-198. DOI: 10.29000/rumelide.948320.

Öz

Çokluk yapıları dünya dillerinde olduğu gibi Türk dilinde de önemli bir yere sahiptir. Dilde nesneleri ya da kavramları sınıflama yollarından bir tanesi de çokluk kategorisidir. Türk dilinde çokluk; anlam bakımından çokluk içeren sözler, çokluk ekleri ve yalın halde ya da bazı hal ekleri kullanarak isimleri tekrarlama yani çokluk bildiren zarflarla, sayı sözcükleriyle yapılabilir. Çoğunlukla sayı kategorisi altında değerlendirilen çokluk, aslında sayılabilirlik kadar belirsizliği de bünyesinde barındırmaktadır. Bu yönüyle sıfatlarla, zamirlerle ya da zarflarla belirsiz çokluk yapmak mümkündür. Bu çalışmada da çokluk bildiren sıfat, zamir ya da zarflar yoluyla çokluk anlamının sağlanmasına değinilmiştir. Leksik olarak çokluk anlamını taşıyan sözcüklerin sentaktik olarak kullanım özellikleri üzerinde durulmuştur. Güney Sibiryâ Bölgesi'nde konuşulan Türk dillerinden birisi olan Tuvacadaki çokluk yapıları çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Tuvaca gramerlerde zamir olarak değerlendirilen sözcüklerin cümlede çokluk anlamını sağlamak için zarf, sıfat ya da yine zamir olarak kullanımına dair örnekler sunulmuştur. Bu bağlamda çokluk anlamı taşıyan sözlerin sentaktik işlevlerine açıklanmış ayrıca bu işlevler Tuvaca metinlerden seçilen cümleler ile örneklendirilmiştir. Bu sözcüklerle ilgili olarak sınırlı bir biçimde etimolojik bilgiler de verilmiştir. Böylelikle Türk dilinin arkaik unsurlarını iyi koruyan kollarından birisi olan Tuvacanın bir kısım sözlerle sentaktik olarak belirsiz çokluk yapısını nasıl sağladığı ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Tuvaca, çokluk yapıları, sentaktik çokluk

The plural lexemes in Tuvan and usage features of these words

Abstract

Plural forms have an important place in Turkish language as well as in world languages. One of the ways to classify objects or concepts in language is the plurality category. Plurality in Turkish language; Words that contain a plurality in terms of meaning can be made with plural suffixes and repeating names in simple or using some case suffixes, that is, with adverbs and number words. The plurality, which is mostly evaluated under the category of numbers, actually includes uncertainty as well as countability. In this respect, it is possible to make indefinite plurality with adjectives, pronouns or adverbs. In this study, providing the meaning of the plural by means of adjectives, pronouns or adverbs indicating multiplicity is mentioned. The syntactic usage properties of the words that have the meaning of lexical plurality are emphasized. Plurality structures in Tuvan, one of the Turkish languages spoken in the Southern Siberian Region, constitute the focus of the study. Examples of the use of words considered as pronouns in Tuvanian grammars as adverbs, adjectives

¹ Arş. Gör. Çukurova Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (Adana, Türkiye), karadagfatos@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-5019-3432 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 02.02.2021-kabul tarihi: 20.06.2021; DOI: 10.29000/rumelide.948320]

or also pronouns in order to provide the meaning of plurality in sentences are presented. In this context, the syntactic functions of the words that have the meaning of the multitude are explained and these functions are exemplified with the sentences selected from the Tuvan texts. Limited etymological information is also given about these words. Thus, it has been tried to reveal how Tuvan, which is one of the branches of the Turkish language that protects the archaic elements well, provides syntactically ambiguous plurality form.

Keywords: Tuvans, plural forms, syntactic plurality

Giriş

Çokluk kavramı nesnelerin, varlıkların sayılabilirlik açısından birden fazla olduğunu gösteren yapıları bünyesinde barındırır. Dünya dillerinin bir kısmında nesnelerin sayı veya adet açısından durumları; *teklik*, *tesniye* (ikilik) ve *çokluk* olarak üç grupta değerlendirilmektedir. Bazı dillerde tesniye kategorisi bulunmadığı için kavram ve nesneler iki temel grupta değerlendirilmektedir. Türk dilinde de tesniye (ikilik) kategorisi bulunmamaktadır (İlhan, 2009, s.13). Bu sebeple teklik ve çokluk kategorileri ile nesnelerin sayılabilirlik durumları iki ulamda incelenmektedir.

Çokluk kavramı dilbilgisel olarak isim ve zamirlerde birden çok varlığı, çekimli eylemlerde birden çok kişiyi çeşitli eklerle gösteren biçim olarak tanımlanır (Topaloğlu, 2019, s.45). Ayrıca çokluk tekliğin karşıtı olan bir dilbilgisel ulam olarak da tanımlanır (Vardar, 2002, s.62). Çokluk kavramı sınırları oldukça geniş bir kavramdır. Türkçede çoğunlukla sayı başlığı altında değerlendirilen çokluk bildiren sözcükler diller için başlangıçta gerçek çokluğu bildirmiş olsa da sonraları anlatımı güçlendirme ve özellikle abartma işlevinde de kullanılmışlardır (Çetin, 2018, s.66). Çokluk çatısının altına bütünlük bildiren sözler, topluluk bildiren sözler de dâhil edilebilir. Topluluk bildiren sözcükler kendi içlerinde çokluk anlamını taşımaktadırlar. Toplu çokluk, kendi sözlüksel anlamını kendi içerisinde barındırmaktadır (Ödemiş, 2017, s.1448). Bütünlük bildiren sözler de aynı şekilde bütünlük- çokluk ilişkisi sebebiyle çokluk çatısı altında değerlendirilebilir.

Çokluk gramerlerde *çoğul* ve *çokluk* terimleriyle karşılanmış² ve yapılan çalışmalar çokluk eki olan +*LAr* etrafında morfolojik çalışmalar olarak şekillenmiştir. Çalışmalar çokluk ekine odaklansa da Türkçede çokluk çeşitli şekillerde yapılmaktadır. Bunlar; semantik olarak çokluk ifade eden sözcükler, +*LAr* çokluk eki çokluk bildiren zarflar ve sayı sözcükleridir (İsina, 1997, s.114).

Türk dilinde bilindiği üzere niceliği belli olan çokluk için sayı sözcükleri kullanılır. Bir ismin önüne gelerek onun niceliğini gösteren sözcükler sıfat işlevinde kullanılan sayı sözcükleridir. Bir de belirsiz çokluğu gösteren; belirsizlik sıfatları, belirsizlik zamirleri, azlık-çokluk bildiren sözcükler bulunmaktadır. Bunlar sınırları çizilemeyen çokluğu işaretlemektedirler (Torun, 2014, s.296). Çalışmanın odak noktasını da bu sözcükler oluşturmaktadır. Sayılamayan çokluğu ya da bütünlüğü gösteren bu sözcükler Tuva gramerlerinde genellikle zamir kategorisinde değerlendirilmişlerdir. Ancak bizim gramercilik anlayışımızla incelendiğinde bu sözcüklerin sıfat, zamir ya da zarf görevinde kullanıldığını, sentaktik açıdan bakıldığında işlevinin farklılaştığı görülmektedir. Aslında bu sözcükler aynı zamanda semantik olarak da çokluk anlamını taşıyan sözcüklerdir.

² C. Emre, V. Hatiboğlu, T.N. Gencan, , B. Vardar *çoğul*; M. Mansuroğlu, M. Ergin, K. Eraslan, Zeynep Korkmaz *çokluk*; T. Banguoğlu ise *çoklu* terimini kullanan araştırmacılarıdır.

Çalışma kapsamında oluşturulan metin örnekleminde belirsiz çokluk anlamını taşıyan zamir, zarf ve sıfat işlevinde kullanılan yapılar tespit edilmiştir. Ayrıca metin örnekleminde rastlayamadığımız ancak sözlük ve gramerlerde yer alan yapılar için başka çalışmalardan örnekler eklenmiştir. Her bir sözcük için Tuvacanın dört farklı sözlüğüne başvurulmuştur. Bunlardan birisi Tuvacanın Tatarintsev tarafından hazırlanan *Etimologičeskiy Slovar Tuvinskogo Yazıka* adlı dört ciltlik etimolojik sözlüğüdür. Ancak son yayımlanan S maddesine ulaşılamadığından bu maddeye kadar olan dört cildinden faydalanılmıştır. İki ciltten oluşan *Tıva Dıdın Tayılburıg Slovarı* (Tuva Dilinin Açıklamalı Sözlüğü) bir başka başvuru kaynağımızdır. Ancak bu sözlüğün de tüm maddeleri tam değildir. Tenişev redaktörlüğünde hazırlanan 22.000 sözcükten oluşan *Tuvısko-Russkiy Slovar* tüm maddelerin tam olduğu başvuru kaynaklarımızdandır. Ayrıca M. Ölmez'in Tuvacanın Eski Türkçe ile Tuvacanın söz varlığını karşılaştırmalı olarak sunduğu *Tuvacanın Söz Varlığı, Eski Türkçe ve Moğolca Denkleleriyle* adlı çalışma da çalışma kapsamında başvuru kaynaklarıdır.

Tuvacada çokluk anlamı veren sözcükler ile bu sözcüklerin kullanım özellikleri

arbyn (арбын): “çok, sayısız” [ESTY I: 129; TuvRus:66; TS:148 TW:77].

Arbyn sözcüğü Tuvacada çokluk anlamını sağlamak için kullanılan sözcüklerden biridir. Aynı şekilde Kırgızcada *arbyn* “pek, çok”, Altaycada *arbyn* “çok, fazla”, Hakasçada *arban~ arbyn* “iri, çok, büyük” sözcükleri çokluk anlamında Sibiry Bölgesi ve etrafında kullanılmaktadır. Sözcüğün kökenine bakıldığında Moğolca *arbin~ arvin* “çok, bol, bereketli” sözcüğü ile ilişkili olduğu görülür (Tatarintsev, 2000, s.129-130). Böylelikle sözcüğün Moğolca bir ödünçleme olduğunu söylemek mümkündür. Kullanım işlevleri açısından incelendiğinde sözcüğün azlık- çokluk sıfatı ya da zarfı görevinde kullanıldığı örnekler tespit edilmiştir.

Sıfat olarak kullanımı

хөй хураган, **арбын дүк** беер чартык нарын дүктүг уксааның хоюн өстүреринге баштайгы дуржулга ажылынга дидим болгаш идепкейлии-биле киришкени

... höy huragan, **arbyn dük** beer çartık narın düktüg uksaaniñ hoyun östüreringe baştaygy durjulga ajılınğa didim bolgaş idepkeylii-bile kirişkeni (Koçoğlu Gündoğdu, 2018, s.389).

“... çok kuzu ve çok yün veren karışık koyun cinsini yetiştirmenin ilk denemelerine aktif olarak ve cesaretle katılmalarıdır.”

Zarf olarak kullanımı

Хөй туман тыртып, чаап арткан тайгазындан баткаш, ол башкы Кызыл-Дагга кеерге, ында езирик кижі **арбын** болган.

Höy tuman tırtıp, çaap artkan taygazından batkaş, ol başkı Kızıl-Dagga keerge, ında yezirik kiji **arbyn** bolgan.(Koçoğlu Gündoğdu, 2018, s. 456).

“Dumanlı, yağmurlu taygasından inen lama Kızıl-Dağ’a geldiğinde burada sarhoşların çok olduğunu görmüştür.” (Koçoğlu Gündoğdu, 2018, s.578).

büdün (бүдүн) : “bütün, tek bir maddeden, tamam” [ESTY I: 310; TuvRus:125; TS I: 325; TW: 103].

Tuvacada bütünlük yapısı ile çokluk anlamı veren sözlerden olan *büdün*, Eski Türkçede de *bütün* şekliyle aynı anlamda bulunmaktadır. Clauson fiilin *büt-* “bitmek, tükenmek” fiiline eklenen /-ü/ ya da /i-/ sesi ve onun da üzerine gelen /-n/ ile türediğini belirtmektedir (1972, s. 306b). DLT’de “tam” anlamında *büte* sözünün var olduğu görülmektedir (Kaçalin; Ölmez; 2019, s.135). Moğolcada da

bütün “ tam, bütün, iyi durumda” anlamı ile varlığını sürdürmektedir (Lessing, akt: Karaağaç, 2003, s.246). Moğolcada *bütü-* ve *büte-* şeklinde iki farklı fiil bulunmaktadır. Bu da fiilin Proto- Türkçe döneminde geniş zaman ekleriyle çekimlenen fiil kökleri olduğuna işaret eder (Ünal, 2016, s.193). Hem Eski Türkçede hem Moğolcada bulunan *büdü*n sözcüğü Moğolcanın etkisiyle Tuvacanın söz varlığında yer almıştır. Bu sözün Tuvacada sıfat olarak kullanım özelliği gösterdiği tespit edilmiştir.

Sıfat olarak kullanımı

Bir nesnenin statik gruplarını işaretleyen söz grubu olarak adlandırılan (İshakov & Palmbah, 2019, s.179) sıfatlar nesneleri pek çok yönden betimler. Bunlardan birisi de sözcüğün önüne belgisiz sıfat getirilerek çokluk ya da bütünlük anlamı kazandırılmasıdır.

Бүдүн өгнүң иштинден чүгле чаңныс мен артып калган (ÇU /20).

Büdün ögnüñ iştinenden çügile çaңgıs men artıp kalgan.

“Bütün ailenin içinden sadece yalnız ben kalmışım.”

Шаанда **бүдүн** чыл дургузунда аңнап турган (AT/203).

Şaanda **büdü**n çıl durguzunda aňnap turgan.

“Eskiden bütün yıl boyunca avlıyormuş.”

Ayrıca **büdü**n sözü Tuvacada tam sayıların kesir sayı sıfatlarında ifadesi için de kullanılmaktadır (Tosun, 2011, s.310). Burada “tam, tüm” anlamını karşılamaktadır. Aşağıdaki kullanım da bu türden örneklerdendir.

беш бүдүн үштүн ийизи беш **бүдүн** үштүн ийизи “ beş tam üçte iki” (Palmbah & İshakov, 2019, s.208).

bügü (бүгү) : “her şey, hepsi” [ESTY I:309; TuvRus:125; TS I:323; TW:103].

Tuvacada *bügü* ve *bügüde* sözleri kaynaklarda sözcük türü olarak zamir olarak yer almaktadır. Bu sözcüklerin köken bakımından Moğolca ödünçlemeler olduğu görülmektedir (Tatarintsev, 2000, s.309). Moğolcada *bükü* sözü “tamamen bütün hep” anlamına gelmektedir (Lessing, akt: Karaağaç, 2003, s.234). Tuvacadaki biçiminden buradan ödünçlendiği düşünülmektedir. Tuva gramerlerinde zamir olarak nitelendirilen sözcüğün kullanım özellikleri incelendiğinde cümlede sıfat görevini de yerine getirdiği görülmektedir.

Sıfat olarak kullanımı

Кызылда **бүгү Тываның** арат чоннарының ынак башкызы Тока чурттап турарын билир силер бе ынчаш? (ÇU/18)

Kızıl'da **bügü** Tıvanıñ arat çonnarınıñ ınak başkızı Toka çurttap turarın bilir siler be inçaş?

“Kızıl'da bütün Tuvanın, halkının sevdiği eğiticisi Toka'nın yaşadığını bilir misiniz ki?”

Ол-ла **бүгү** бодал арлы хона берген (AST /5).

Ol-la **bügü** bodal arlı hona bergen.

“İşte bütün düşünce kayboluverdi.”

Zamir olarak kullanımı

Büğü ve bügüde sözcükleri belirsizlik zamiri olarak isim çekim ekleriyle çekimlenebilir ve de tamlamalarda yer alabilir (Koçoğlu Gündoğdu, 2018, s.121). Yaygın kullanım biçimi olarak nitelendirebileceğimiz zamir olarak kullanımına dair şu örnekler sıralanabilir:

Урянхайның **бүгүде** даргазынга чагыртып, шиитпирлеттирер болдурган (K/8).

Uryanhayıñ **bügüde** dargazınga çağırтып, šiitpirlettirer boldurган.

“Uryanhayın tamamında başkanlığа yönlendirilip, karar verdirmişlerdir.”

Төмүр ам **бүгүдере** ат-алдарлыг кижі апарган болгай (AST /184).

Tömür am **bügüdege** at-aldarlıg kiji apargan bolgay.

“Tömür şimdi hepsini ünlendirmiş olacak.”

bürün (бүрүн): “tüm, tam, hepsi” [ESTY I:317; TuvRus:128; TS I:334; TW:103].

Çokluk anlamı veren sözlerden biri olan *bürün* sözcüğü Moğolcadan ödünçlenen bir sözcüktür. Moğolca *bürin* sözcüğü ile ilişkilidir (Ölmez, 2007, s.103). Moğolcada *bürin* “bütün, hep, her şey” anlamıyla bulunmaktadır (Lessing, akt: Karaağaç, 2003, s.241).

Sıfat olarak kullanımı

Bu sözcük Tuvacada genellikle sıfat görevinde kullanılmaktadır. Sıfat kullanımına dair tespit edilen örneklerden birkaçı şöyledir:

Бүрүн эргелиг кижі база катап аъдын мунгап: (ÇU/32).

Bürün ergelig kiji baza katap a’dın mungaş:

“Bütün yetkili kişiler de tekrar atına binerek...”

Zarf olarak kullanımı

Bürün sözcüğü zarf işlevindeyken bile edatıyla birlikte 3. şahıs iyelik ekini alarak kullanılır (İshakov; Palmbah, 2019, s. 237). Aşağıdaki kullanım bu durumu örneklemektedir:

Ынчангап хаанныг чазакты **бүрүнү-биле** деткиир ужурлуг бис (K/99).

İnçangaş haannıg çazaktı **bürünü-bile** detkiir ujurlug bis.

“Bu yüzden kağanlı halkı bütünüyle desteklemeliyiz.”

çerle (черле) “tam, bütün, tamamen” [TuvRus:529; TW:116].

Çokluk bildiren sözcüklerden *çerle* sözcüğünün kökenine dair kesin bir bilgi yoktur. Fakat Ölmez (2007) sözcük için *çer+le* biçimini tereddütlü olarak göstermektedir (s.116). *Çerle* sözcüğü her zaman çokluk anlamı göstermez zaman zaman da “kesinlikle” anlamında kullanılır.

Zarf olarak kullanımı

Sözcüğün kullanım özelliklerine bakıldığında zarf olarak kullanımına dair örneklerle rastlanmaktadır. Bu bağlamda aşağıdaki örnek gösterilebilir:

Черле елдеп кизи Мыйыс- Кулак аан деп, кадайынга Оюн Нерел чугаалаан (IB/15).

Çerle eldep kiji Mıyıs- Kulak aan dep, kadayınga Oyun Herel çugaalaan.

“Tamamıyla şaşırın adam Mıyıs- Kulak aa diyerek karısına Oyun Herel (diye) seslenmiş.”

dıka (дыка) “çok, pek, oldukça” [ESTY II: 310; TuvRus:192; TS: 549; TW: 139].

Dıka köken bakımından *tî* - “sürekli” sözcüğüne *-ka* ekinin eklenmesiyle oluşmuştur (Tatarintsev, 2000, s.310-311). Sözcük Tuvacada hem derecelendirme hem de çokluk görevinde kullanılmaktadır. *Dıka* sözcüğü sıfat görevinde kullanıldığında genellikle derecelendirme yapar, zarf görevinde kullanıldığında cümleye çok anlamını katmaktadır.

Zarf olarak kullanımı

Дыка найыралдыг бис, ындыг болза-даа бот-бодувус аттарывыс адажыр deer кордал-даа чок (AY/5).

Dıka nayıraldıg bis, ındıg bolza-daa bot-boduvus attarıvıs adajır deer kordal-daa çok.

“Çok dostça geçinen biz, öyle olsa da- kendimiz adlarımız ortak diye umutsuzuz.”

Оон арнымны **дыка** топтуг кылыпкаш, авамга чугааладым (AY/8).

Oon arnımnı **dıka** toptug kılıpkas, avamga çugaaladım.

“Ona karşı ifademi çok sakın tutarak anneme seslendim.”

Dıka sözcüğünün zarf işlevinde bir diğer kullanımı ise çokluk ifade etmesinden ziyade çokluğu pekiştirmek üzerinedir. L. Johanson (2014) Türkçede çokluğun sayılabilen varlıklarda bireyselleştirici, sayılamayan varlıklarda ise kuvvetlendirici görevde olduğunu belirtmektedir (s.97). Aşağıdaki örnekte de “çok çok” anlamını pekiştirmek amacıyla sıfat tamlamasının önünde *dıka* sözcüğü kullanılmıştır.

Мен лагерьге **дыка** хөй ештерлиг болдум, кырганавай (DÇÇ/148).

Men lager’ge **dıka** höy eşterlig boldum, kırganavay.

“Ben kampta pek çok arkadaş edindim, nineciğim.”

dögere (дөгере): “hepsi, tamamen” [ESTY II : 226; TuvRus: 176; TS:490].

Dögere Tuvacada çokluk bildiren sözcüklerdendir. Sözcük kaynaklarda zamir olarak yer almaktadır. Köken bakımından sözcüğün *döger-* “bitirmek” fiilinin zarf-fiil almış şekli olduğu düşünülmektedir.

Zamir olarak kullanımı

Sözcüğün zamir olarak kullanımına dair tespit ettiğimiz örneklerden ikisi şöyledir:

кандыг-даа чажыттарны **дөгерезин** билир уjurлуг силер (ÇU/350).

Kandıg-daa çajıttarnı **dögerezin** bilir ujurlug siler.

“Her türlü sakladıklarının hepsini bilmelisiniz.”

Төөгү узун, **дөгерезин** сактып четпес, төнчүзү база билдинмес (AT/158).

Töögü uzun, **dögeryezin** saktıp çetpes, tönçüzü baza bildinmes.

“Tarihi uzun, hepsini hatırlamak yetmez, sonu da bilinmez.”

hamık (хамык) : “bütün” [TuvRus:467; TW:163].

Çokluk anlamını bünyesinde barındıran sözcüklerden biri olan *hamık* sözcüğü Moğolca *kamug* ve Eski Türkçe *kamug~kamag* sözcükleri ile ilişkilidir. Eski Türkçe *kamug~kamag* sözcüğünün Orta Farsça *hm’g* sözcüğünden geliştiği düşünülmektedir (Clauson, 1972, s.627). Moğolca *hamug /kamug* sözü de “bütün, tam” anlamındadır (Lessing, Çev. Karağaç, 20003, s.1428). Ünal (2016) Klasik Moğolcada Türkçe kökenli çalışmaları değerlendirdiği çalışmasında *kamug* sözüne de yer vermiştir (s.479). Moğolcadaki biçimin Eski Türkçe biçimden ödünçlendiğini söylemek mümkündür. Tuvacadaki biçimin ise Moğolcadan mı Eski Türkçeden mi ödünçlendiğini söylemek kesin olarak mümkün değildir. Kullanım özellikleri incelendiğinde sözcüğün sıfat ve zamir görevinde kullanıldığı görülmüştür.

Sıfat olarak kullanımı

Хамык күштү октаар бис (IB/40).

Hamık küştü oktaar bis.

“Bütün kuvvetimizle saldırırız.”

Хамык улус ажылдап чоруй баргылады, чаңгыс силер-ле ажыл чок артыңар аа? (IB/74).

Hamık ulus ajıldap çoruy bargıladı, çaңgıs siler-le ajıl çok artıñar aa?

“Bütün insanlar çalışıp yaşamaya yöneldi, yalnız sizler işsiz kaldınız öyle mi?”

Zamir olarak kullanımı

Оларны кадайлары- биле болгаш ажы-төлү- биле, **хамык-ла** оът- сиден болгаш бальзам, мөңгүн инелери, эм даштары-биле кады өргееже аъткарыпкан (ÇHDB II, s.232).

Оларны кадайлары- bile bolgaş ajı-tölü- bile, **hamık-la** ot- sigen bolgaş bal’zam, möñgün ineleri, em daštary-bile kadı örgeeje a’tkarıpkan.

“Onları eşleri, çocukları, bütünüyle kuru ot olan balsam, gümüş iğneleri, ilaç taşları ile birlikte yurtlarına yolculamış.”

höy (хөй) “çok, pek çok” [TuvRus:488; TW:174].

Tuvacada kullanım sıklığı yüksek olan *höy* sözcüğünün kökenine dair Tuvaca *kövey* “çok” sözcüğünü dayandırdığımız < *köp+ey biçimi ile ilişkili olabileceği söylenebilir (Ölmez, 2007, s.174). Köp sözcüğü Eski Türkçe metinlerinde AY VIII’de *köp kalın* “çok, çok” ikilemesinin kullanımı bulunmaktadır (Çetin, 2017, s.731). *Höy* sözcüğü sıfat ve zarf işlevinde kullanılmaktadır. Sözcük sıfat olarak kullanıldığında eğer bir topluluk adını tamlıyorsa o ad çokluk eki almaz, fakat tamladığı sözcük topluluk adı değilse çokluk eki alır. Ayrıca anlatımı kuvvetlendirmek ya da pekiştirmek için *eleen höy* “pek çok” ve *dıka höy* “pek çok” sıfatları tamlayan görevinde olduğunda yine tamlanan sözcük çokluk eki alır (Tosun, 2011,s.49).

Sıfat olarak kullanımı

Хөй чүве бодаар апарган мен (ÇU/549).

Höy çüve bodaar apargan men.

“Çok şey düşünmek zorunda kaldım.”

Zarf olarak kullanımı

Sözcüğün bir diğer işlevi zarf olarak kullanımıdır. Bu bağlamda tek kullanılabileceği gibi genellikle “çokça” anlamını sağlamak için *höy-le* ve *höyü-bile* şeklinde kullanılmaktadır.

Малчын кижиге ыт **хөй-ле** болза, эки чүве бо (AT/ 68).

Malçın kijige it **höy-le** bolza, eki çüve bo.

“Çoban kişiye köpek çok olsa bu iyilik(tir).”

Aşağıdaki örnekte de sözcük belgisiz sıfatın zarfı olarak kullanılmıştır:

Хөй-хөй миллион сылдыстарлыг, кылаң дээржекайгап алгаш чытканнар (AT/20).

Höy-höy million sıldıstarlıg, kılāñ deerje kaygap algaş çıtkannar.

“Çok çok milyonlarca yıldızlı, parlak göğe doğru şaşırarak uyumuşlar.”

konçug (кончуг): “çok, tamamen” [ESTY III:193; TuvRus:258; TS:169; UW:204].

Çokluk bildiren *konçug* Tuvacada zarf görevinde kullanılmaktadır. Sözcüğün kökeni ile ilgili olarak *konçu-g-* biçimi tereddütlü olarak gösterilebilir (Ölmez, 2007, s.204).

Zarf olarak kullanımı

Дииң ындыг **кончуг** ховар эвес, элээн бар, ынчалза-даа кара ыяшта—күдүрээде (AT/4).

Diiñ indıg **konçug** hovar eves, eleen bar, ınçalza-daa kara ıyaşta—küdüreede.

“Sincap öyle çok az değil epeyce var, fakat kara ormanda gevşek topraklarda.”

Чүү болду? Чоп кончуг дүвүрээриң ол? (K/26).

Çüü boldu? Çop konçug düvüreeriñ ol?

“Ne oldu? O niçin çok telaşlandı?”

köñgüs (көңгүс): “bütün, büsbütün, oldukça” [ESTY III: 245; TuvRus: 258; TS:200; TW:207].

Çokluk bildiren sözlerden birisi olan *köñgüs* sözcüğünün kökeni için Kırgızcada yer alan *köñgü* “tamamen, her şey” sözcüğüne dayanarak **köñ-* ortak köküne işaret edilerek **köñ-gü-s* gelişimi gösterilmektedir (Tatatarintsev, 2004, s.245-246). İşlevleri açısından bakıldığında sözcüğün çokluk miktarını ifade eden bir zarf olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu bağlamda aşağıdaki örnekler gösterilebilir:

Zarf olarak kullanımı

Көңгүс ажыы чок ыт ышкажыл (AT/24).

Köñgüs ajıı çok it ışkajıl.

“Bütünüyile faydasız (olan) it gibidir.”

Сендиңмаа **көңгүс-ле** мегелепкен (AT/84)

Sendiñmaa **köñgüs-le** megelepken.

“Sediñmaa tamamen kendisini olduğundan farklı göstermiş.”

köp: (көп) “çok, çok sayıda” [ESTY III:212; TuvRus:258; TS:2020; TW:207].

Tuvacada çokluk bildiren sözlerden olan *köp* “çok” anlamıyla pek çok Türk dilinde varlığını korumuştur. Yine Eski Türkçede çokluk bildiren sözlerden olan *köp* sözcüğü ile ilişkilidir. Tuvacadaki *köp* biçimi için de aynı şeyi söylemek mümkündür. Tuvaca arkaik bir söz diyebileceğimiz *köp* günümüz Tuvacasında çok yaygın kullanılmamaktadır ve genellikle yerini *höy* sözcüğüne bırakmıştır. Sözcüğün zamir işlevine kullanımına dair aşağıdaki örnek gösterilebilir:

Zamir olarak kullanımı

“кашты көрүп кажараар, **көптү** көрүп көгөрээр.” (AN /146).

kaştı körüp kajaraar, **köptü** körüp kögereer.

“azı görüp kurnazlık eder, çoğu görüp yeşillenir.” (Tosun, 2011, s.121).

kövey (көвей) : “çok sayısız, fazla” [ESTY III:212; TuvRus:255; TS:186; TW:208].

Çokluk bildiren ifadelerden *kövey* sözcüğünün *köp* ile ilişkili olduğu açıkça ortadadır. Tatarintsev (2004) Menges’e dayandırdığı etimolojisine göre *köb-e-ye-* etimolojisine yer vermektedir (s.213). Ölmez (2007) de bu görüşü destekleyerek **köp+ey-* etimolojisine işaret etmektedir (s.208). *Köp* sözcüğünün aksine kullanımı daha geniş olan çokluk ifadesidir. Sözcüğün kullanım işlevlerine bakıldığında sıfat ve *kezii* ifadesiyle birlikte zarf olarak kullanıldığı görülmektedir.

Sıfat olarak kullanımı

Aşağıdaki ifade sıfat işlevinde kullanımına bir örnektir:

Көвей чылгы аразында көк-ле борам хөрээ бедик ÇU/262).

Kövey cılgı arazında kök-le boram höree bedik

“Sayısız (çok fazla) yıldı arasında /mavi ile boz göğsümden yüksek.”

Zarf olarak kullanımı

Aşağıdaki ifade ise *kövey* sözcüğünün zarf olarak kullanımına dair tespit ettiğimiz örneklerdendir:

Өршээп көр, өңнүк, сөзү **көвей** дээш мени чемелеве (AT/126).

Örşeeep kör, öñnük, sözü **kövey** dees menı çemeleve.

“Bağışla, arkadaş sözü çok (fazla) diyerek beni kınama.”

ırıñay (мырыңай): “bütün, büsbütün, tamamen, oldukça, hiç ” [ESTY IV:219; TuvRus:306; TS:306; TW:217].

Tuvacada *ırıñay~ıraray* biçiminde kullanılan sözcüğün Türk dillerinde çeşitli varyantları bulunmaktadır. Bunlardan Tofaca *ırıy~ ırıy* “tamamen” Hakasça *ıray~ ırayı* “bütün, tamam” Tatarca *ıran*, “tamamen” biçimlerinden hareketle sözcük ortak bir **ır* köküne dayandırılrsa da bu konuda bir netlik yoktur. Sözcüğün **ıraray* biçimine dayandığını söylemek mümkündür (Tatarintsev, 2008, s.222). Sözcüğün “hiç” anlamında kullanımı da mevcuttur. Fakat çokluk bildiren anlamına odaklanılacaktır.

Zarf olarak kullanımı

Aşağıdaki örnekte *mırıñay* sözcüğü çokluk ve bütünlük işaretleyicisi olarak eylemi nitelemektedir. Bu bağlamda zarf işlevinde kullanım örneğidir.

Мени **мырыңай** чанчапты. (AT/12).

Meni **mırıñay** çançaptı.

“Beni bütünüyle parçaladı.”

şuptu (шупту): “tümü, bütün, hepsi” [TuvRus: 582; TW:267].

Çokluk bildiren sözcüklerden birisi olan *şuptu* sözcüğü köken bakımından Moğolca ile ilişkilendirilir. Moğolcada bulunan *sibtu~ şubtu* biçimine dayanmaktadır (Ölmez, 2007, s.267). Ayrıca sözcüğün Moğolca *šovtroh* “sona ermek” kelimesiyle ortak bir etimolojiye sahip olduğuna dair görüşler de bulunmaktadır (Palmbah & İshakov, 2019, s.234).

Sıfat olarak kullanımı

Бистерни **шупту** чалчаларны, бир черге сүрүп екkelгеннер, ажылдадып кааннар. (ÇHDB II, 227).

Bisterni **şuptu** çalçalarını, bir çerge sürüp ekkelgenner, ajıldadıp kaannar.

“Bizleri bütün hizmetçilerini bir yere sürerek getirmişler, çalıştırmışlardı.”

Zarf olarak kullanımı

Кижилерниң салым-чолунуң номунда **шупту** баш удур бижиттинген (ÇHDB II, 227).

Kijilerniñ salım-çolunuñ nomunda **şuptu** baş udur bijittingen.

“Kişilerin kaderinin kitabı bütünüyle önceden yazılmıştır.”

tödü (төдү): “tüm, hep, hepsi” [TuvRus:418; TW:276].

Tödü sözcüğü bütünlük yoluyla çokluk bildiren sözcüklerdendir. Sözcüğün etimolojisine dair herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Kullanım özellikleri dikkate alındığında sıfat görevinde kullanımına dair özellikler tespit edilmiştir.

Sıfat olarak kullanımı

Баарында хем шаагайнып, бир-ле чүвениң дугайын **төдү** чугаалап чадаан ышкаш, шулуңайнып-ла чыткан (AT/152)

Baarında hem şaagaynıp, bir-le çüveniñ dugayın **tödü** çugaalap çadaan ıškaş, şuluñaynıp-la çıtkan.

“Önünde nehir çağlayarak bir şeyle ilgili bütün bilgiler elde edilmemiş nehir gibi şırıldıyormuş (akıp gidiyormuş).”

Sonuç

Çokluk kategorisi kimi zaman net belirli çokluğu işaretlerken kimi zaman belirsiz çokluğu işaretlemektedir. Çalışmamız kapsamında da geniş bir kategori olan çokluk yapısının Tuvacada “çok”

ve “bütün” anlamlarını veren belirsiz çoklukları taranmıştır. Bütünlük anlamında kullanılan sözlerin nesnenin bütünlüğüne değil çokluğuna vurgu yaptığı görülmektedir. Bu kapsamda tespit edilen sözcükler; *arbyn, dıka, höy, konçug, köp, бүгү, бүрүн, çerle, dögere, hamuk, kövey, köngüs, mırınay, şuptu* ve *tödü* sözcükleridir. Bunlardan Tuva gramerlerinde zamir olarak kaydedilen *bügü, tödü, hamuk* gibi sözlerin sentaktik olarak sıfat işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir. *Bügü, бүрүн, şuptu* sözcüklerinin yine Tuva gramerlerinde zamir olarak kaydedilirken bizim gramerlilik anlayışımıza göre zarf olarak kullanımına dair örnekler tespit edilmiştir. Tuvacada belirsiz çokluk bildiren bu sözlerin çokluğu göstermek olarak cümle içerisinde sentaktik olarak çeşitli işlevlerde kullanıldığı belirlenmiştir. Ayrıca tespit edilen sözlerden *arbyn, бүгү, бүрүн, şuptu* sözlerinin doğrudan Moğolcadan ödünçlendiği görülmektedir.

Taranan eserler:

AST: Çadraavalın Lodaydamba (2005). Arıg Suglug Tamir. Kızıl: Tıvanıñ Nom Ündürer Çeri.

AT: Salım Sürün Ool (1984) Ak Töş. Kızıl: Tuvinskoe Knijno İzdatelstvo.

AY: Ç. Aytmatov (1962). Ayalga. Kızıl: Tıvanıñ Nom Ündürer Çeri.

ÇHDB II: Nikolay Luginov (2011). Çiñgis Haannıñ Dujaalı- Bile II. Kızıl: Tıvanıñ Nom Ündürer Çeri.

ÇU: Monguş Kenin Lopsan (2000). Çitken Urug. Kızıl: Tıvanıñ Nom Ündürer Çeri.

DÇÇ: Ekaterina Tanova (2010). Doşkun Çıldarnıñ Çazı. Kızıl: Tıvanıñ Nom Ündürer Çeri.

IB: Kızıl Enik Kudajı (1965). Irjim Buluñ. Kızıl: Tıvanıñ Nom Ündürer Çeri.

K: Badı-Bayır Taraaçı (1994). Kaygal. Kızıl: Tıvanıñ Nom Ündürer Çeri.

Kaynakça

Clauson, Sir G. (1972), An Etymological dictionary of pre-thirteenth century Turkish, Oxford: Oxford University Press. [ED]

Çetin, E. (2017). *Altun Yaruk Sekizinci Kitap*. Adana: Karahan. [AY VIII]

Çetin, E. (2018). “Eski Uygurcada anlamca çokluk ve topluluk bildiren sözcüklerin kullanım özellikleri - Altun Yaruk örnekleminde-” *Yeni Türkiye Türk Dili Özel Sayısı*, 66-71.

İlhan, N. (2009). *Türk dilinde çokluk*. Elazığ: Manas.

İshakov, F. G.& Palmbah, A. A. (2019), *Tuva Dili grameri, ses ve şekil bilgisi*, (Ekrem Arıkoğlu, C. M. Bapayeva, B. Borbaanay, Çev.), Ankara: Bengü.

İsina, A. (1997). “Sibirya lehçelerinde çokluk” *Sibirya araştırmaları içinde*. (s.113-118). İstanbul: Simurg.

Johanson, L. (2014). *Türk dil ilişkilerinde yapısal etkenler*. (N. Demir, Çev.). Ankara: TDK.

Kaçalin M. S.& Ölmez M. (2019). *Dîvânü Lugâtî't-Turk Mahmûd el- Kâşgarî*. İstanbul: Kabcacı.

Koçoğlu Gündoğdu, V. (2018). *Tuva Türkçesi grameri metin- söz dizini*. Ankara: TDK.

Monguş, D. A. (red.), (2003), *Tıva dıldın tayılbrılg slovarı*, C.I, Novosibirsk: Nauka. [TSTY I]

Monguş, D. A. (red.), (2011), *Tıva dıldın tayılbrılg slovarı*, C.II, Novosibirsk: Nauka. [TSTY II]

Ödemiş, Z. (2017). “Tuva Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde isimlerde sayı (teklik –çokluk) kategorisine bir bakış” *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6(3), 1443-1457.

Ölmez, M. (2007). *Tuwinischer wortschatz, Tuvacanın söz varlığı, eski Türkçe ve Moğolca denklemleriyle*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag [TW]

Tatarintsev, B. İ. (2000). *Etimologičeskiy slovar tuvinskogo yazıka*. T.II: D, Yo, A-C / Pod. red. D.A.Monguşa, Novosibirsk: Nauka. [ESTY I]

- Tatarintsev, B. İ. (2002). *Etimologičeskiy slovar tuvinskogo yazıka*. T.II: D, Yo, D, Y / Pod. red. D. A.Monguşa – Novosibirsk: Nauka. [ESTY II]
- Tatarintsev, B. İ. (2004). *Etimologičeskiy slovar tuvinskogo yazıka*. T.III: K, L – Novosibirsk: Nauka. [ESTY III]
- Tatarintsev, B. İ. (2008) *Etimologičeskiy slovar tuvinskogo yazıka*. T.IV– M- P Novosibirsk: Nauka. [ESTY IV]
- Tenişeva, E. R. ed.(1968). *Tuvısko-russkiy slovar’*. Moskova: Sovetskaya Entsiklopediya. [TuvRus].
- Topaloğlu, A. (2019). *Karşılaştırmalı dil bilgisi terimleri sözlüğü*. İstanbul: Dergâh.
- Torun,Y. (2014). “Tarama sözlüğü verilerine göre Türkçede çokluk bildiren fiiller ve birlikte kullanıldığı isimlerde sayılabilirlik bağlamında görünüşleri” *Prof. Dr. Mehmet Özmen Armağanı içinde* (s. 295-308). Adana: Çukurova Üniversitesi.
- Tosun, İ. (2011). Tuva Türkçesinin şekil bilgisi. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Edirne
- Vardar B. (2002). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*, İstanbul: Multilingual.